

Trauma i transmissió

Efectes en la subjectivitat dels ciutadans de Catalunya de la Guerra del 36, la postguerra, el franquisme i la transició

Anna Miñarro i Teresa Morandi

El destí de l'home està unit al desenvolupament d'una cultura que sigui capaç d'encarar a les forces de l'autodestrucció i l'agressió entre els homes

Galende

Resum

Amb aquest article volem transmetre part del primer projecte de recerca que s'inicià el novembre de 2005, sobre les conseqüències psíquiques de la Guerra del 36, la postguerra, el franquisme i la transició en els ciutadans de Catalunya.

Hem volgut estudiar com aquesta sagnant guerra i la dictadura han deixat petjades, sovint inesborrables, en el psiquisme dels ciutadans que hi varen participar així com dels seus descendents.

A partir d'aquesta premissa la nostra primera hipòtesi de treball va ser: els traumes viscuts —sobretot en situacions denominades de «catàstrofe social» (Kaës, Puget)— no s'esgoten en la generació que va patir directament l'experiència, sinó que són transmesos als seus descendents, i afecten a segones i terceres generacions. Avalen aquesta hipòtesi diversos estudis realitzats en diferents països. EATIP (Buenos Aires); Viñar (Uruguay); Violencia de Estado y Psicoanàlisis (Argentina/França); etc.

Introducció

El Segle xx ha estat ple d'esdeveniments complexos i sagnants —dues Guerres Mundials, la Shoah; la bomba d'Hiroshima, les terribles dictadures llatinoamericanes, la guerra de l'ex-Yugoslavia, i tants d'altres.

A l'Estat Espanyol, la Guerra Civil i la gris, trista i cruel postguerra poden ser considerats com a fets especialment cruents que perduren com petjades, *marques* —ferides difícils de psi(ci)catritzar— en la subjectivitat tant d'aquells que en varen ser protagonistes directes, com en les generacions que els han succeït.

Utilitzem volgudament petjada i no *seqüela*, ja que tal com diu Viñar, «seqüela està connotada pel to pejoratiu d'una minusvalidesa, mentre petjada rescata la dimensió polivalent de l'experiència dolorosa, tant en la direcció de la minusvalidesa o seqüela, com en la direcció de la creativitat». És a dir, que tant o més que de patologia de subjecte, cal que situem el tema en el significat clausura, silenci i d'ensorrament del llaç social.

Una herència que pertany a tothom, en tant que són fets que mostren la violència extrema, la crueltat que un ésser humà pot exercir sobre un altre, violències que de forma molt diferent continuen impregnant el llaç social actual, la qual cosa posa en evidència la paradoxa de la condició humana: al temps que construeix i crea cultura, civilització, és capaç de procurar-ne la seva pròpia destrucció, la barbàrie.

Freud l'anomenà pulsíó de mort, productora del «malestar en la cultura» oposant-la a la pulsíó de vida.

A diferents països s'han viscut situacions traumàtiques, i la manera com s'han suportat, com s'han interioritzat o com s'han superat (quan ha estat possible) és diferent.

També la tasca i el treball de reflexió i de recuperació de la memòria sobre els esdeveniments en la segona meitat del segle xx, s'ha emprès amb diferents velocitats segons els països.

A l'Estat Espanyol, tot i haver patit una de les repressions més antigues i llargues, només s'ha començat molt recentment el treball de recuperació, especialment des d'algunes institucions i des del treball que aporten els historiadors i els periodistes, com a conseqüència del pacte no escrit entre els partits que van liderar la transició política espanyola per silenciar la història amb l'objectiu de *no reobrir les ferides, o no desvetllar fantasmes del passat*.

El mateix enunciat mostra que encara hi ha *ferides i fantasmes*, però si es tracta només com a quelcom del passat es neguen les conseqüències sobre el present i el futur i a la vegada no es permet fer el dol, és a dir, reconèixer un altre temps en subjectiu.

En termes històrics doncs, 70 anys és un temps relativament curt. Com a dada rellevant troben els supervivents de la Shoah, que han estat 50 anys sense poder parlar de l'horror viscut, d'anomenar allò innombrable, malgrat que l'horror es transmetia —de manera inconscient— als seus descendents.

En el nostre camp professional, s'ha fet molt poc, malgrat que els professionals de la psicoanàlisi i la salut mental fa anys que treballem i escoltem —en la intimitat de les nostres consultes i en grups— pacients afectats per la violència que va estar present en aquest país.

Històries traumàtiques de la Guerra del 36, de la dictadura, de la repressió, de la clausura i el silenci imposat fins i tot durant la transició, així com també amb tota mena de desemparaments (familiars, socials, educatius, laborals, econòmics). Per tant, amb persones que porten amb elles les *petjades* de les situacions greus viscudes.

Raons per un projecte

Quan el 2005 vàrem posar en marxa el projecte d'investigació sobre els efectes psíquics de la Guerra del 36 i la postguerra, ens acompanyava una llarga trajectòria en la clínica psicoanalítica.

Però també són moltes i variades les circumstàncies per les quals hem començat aquesta investigació:

Una primera és el combat contra l'oblit, o contra la negació i tergiversació del passat, que és una lluita que mai no es pot donar per tancada. En el nostre ofici la memòria és fonamental.

L'experiència ens ensenya que és l'amnèsia, la desmemòria, la que fa que la història es repeteixi, i no com a quelcom diferent, sinó com a malson. Recobrar —recordar— la memòria permet aprendre del passat, i així tot allò que pertany al passat cal que sigui reviscut, aclarit, per què no aturi la vida i col·labori en la transformació del present.

Una altra qüestió que ens sembla essencial és posar de manifest la manca de reconeixement dels diversos autors que, tot citant les atrocitats comeses per l'home durant el segle XX, s'*obliden* de les conseqüències de la Guerra del 36 a l'Estat Espanyol.

A més, som la darrera generació que haurà tingut l'oportunitat de conèixer personalment part dels supervivents i la seva ferma voluntat de sobreviure al conflicte. Malgrat la duresa de les experiències viscudes, del patiment i de la misèria, van demostrar un enorme coratge i una ferma voluntat de sobreviure així com una gran capacitat

de reorganitzar-se. Només per això ja mereixen el nostre reconeixement.

Tot això fa especialment oportú efectuar aquest estudi ara. Estem doncs compromeses a treballar per a desfer les clausures i els silencis i a contribuir, des de la salut física i mental, a enriquir el treball de reconeixement i reparació.

Per a iniciar aquesta tasca d'enorme envergadura vàrem constituir un grup de treball específic:

Grup de treball

Aquesta investigació la dirigim els que signem aquest article. S'inscriu dins els projectes de la Fundació Congrés Català de Salut Mental (www.fccsm.net), compta amb l'assessorament metodològic de l'Oriol Romaní, Director del departament d'Antropologia de la Universitat Rovira i Virgili i té el recolzament del Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya i del Departament de Drets Civils de l'Ajuntament de Barcelona.

Hi treballem de forma interdisciplinària vint-i-quatre professionals psiquiatres, psicòlegs, psicoanalistes, infermeres, educadors socials, politòlegs, lingüistes).

Cinta Arasa, Paloma Azpilicueta, Regina Bayo-Borràs, Conxa Bofill-Bosacoma, Gemma Cardó, Blanca Feldman, Mercè Ferrer, Dolors Galvany, Joana Hernández, Jordi Homet, Lluís Isern, Cecília Lewintal, Núria Mata, Isabel Núñez, Marta Pérez Borràs, Joan Pijuan, Estel Salomó, Margarita Sentís, Margarita Solé, Teresa Sunyé, Maria V. Schwartz i Maite Tortosa.

Hipotesis a estudiar

Partint de les raons exposades vàrem elaborar la nostra primera hipòtesi de treball: els traumes viscuts —sobretot en situacions denominades de «catàstrofe social» (Kaës, Puget)— no s'esgoten en la generació que va patir directament l'experiència, sinó que són transmesos als seus descendents, i afecten a segones i terceres generacions. Avalaven aquesta hipòtesi diversos estudis realitzats en diferents països: EATIP (Buenos Aires); Viñar (Uruguay); Violencia de Estado y Psicoanàlisi (Argentina/França), etc.

A partir d'aquesta premissa vàrem decidir atrevir-nos a pensar i a avançar per aquest espai *delicat* que ens ocupa, i demanar-nos com s'articula la causalitat inconscient amb esdeveniments socials

d'extrema gravetat, i quines *petjades* deixa en la subjectivitat i en el conjunt de la societat.

Segons Freud, quan hi ha una situació de catàstrofe psíquica, el subjecte, des del punt de vista del narcisisme, que sempre està en perill en aquestes situacions, es danya en un doble sentit: a si mateix en el seu propi fi, i en tant que membre d'una cadena (d'un conjunt) a la qual ha de contribuir.

Subratlla també que les catàstrofes naturals solidaritzen el cos social, mentre que les catàstrofes socials el disgreguen i el divideixen.

La investigació, sens dubte per raons del nostre ofici, analitza l'impacte i les conseqüències psíquiques en els subjectes afectats i la repercussió en el seu entorn així com la transmissió a les generacions següents.

Elements des de la teoria

Els qui tenim com a ofici la psicoanàlisi, dins l'actual context de canvis socials constants hem de fer un esforç tècnic i teòric continuat, per tal de posar *l'inconscient* en el centre de la nostra tasca i per així poder captar les seves formacions i reduir o, si es possible, eliminar el *patiment psíquic* dels nostres pacients.

Caldrà doncs que als de símptomes de naturalesa psíquica que configuren l'estructura i el patiment de cada subjecte, li encreuem els conflictes de caràcter social i polític que s'han donat o es donen en el medi en què vivim. La relació entre aquestes dues sèries de fenòmens condicionen, de totes, totes,... la salut i la salut mental de cada persona.

Perquè l'ésser humà és un ésser social, i no podem dissociar les seves instàncies psíquiques del grup humà que l'acull i en el que viu, sense el qual, la seva vida física, psíquica i social serien impensables.

Molts elements fan, doncs, del subjecte un ésser dependent i precari. Entre ells i per descomptat:

- La importància de les figures parentals i familiars més properes.
- Les influències que procedeixen del medi social, que són enormes.
- El procés de producció d'identificacions.
- I la constitució a partir del complex trànsit edípic.

Seguint Freud: el superjò del nen no es forma a imatge dels pares, sinó més aviat a imatge del superjò dels pares mateixos, ve a omplir-se del mateix contingut i es converteix en el representant

de la tradició, de tots els judicis de valor, de tal manera que aquests persisteixen a través de les generacions. Per tant és el responsable de:

- La creació de la consciència moral (interiorització del conjunt d'exigències i prohibicions parentals). Una part de les quals és el reflex de la connexió d'aquests pares, en tant que adults, amb la societat.
- L'autoobservació.
- La formació d'ideals socials.

Aquestes funcions del superjò són garantides en la mesura en què no apareixen dificultats.

Així, un subjecte que ha constituït un bon fonament psíquic, amb unes identificacions primàries sòlides,

- travessarà l'Èdip,
- instrumentarà la diferència de generacions i la de sexes,
- i d'aquesta manera, quedarà vinculat a allò que està per damunt de cadascú de nosaltres: la categoria de *Llei Simbòlica* que el connecta amb allò *social*.

Fer aquest trànsit sense dificultats implica que el subjecte trobi en *l'espai social*, on l'atzar del seu naixement l'ha portat, unes figures parentals i un conjunt d'altres que li són directament subrogades (oncles, tietes, avis, veïns i més endavant, mestres, líders, etc.) capacitades per exercir aquelles funcions que permetin que aquest subjecte pugui construir amb tots i cadascun d'ells un bagatge d'identificacions que vagin estructurant el seu psiquisme, i li doni les eines simbòliques que li permetran formar part de la comunitat.

Autors d'altres disciplines també hi coincideixen.

Gramsci, deia:

«Tot ésser humà porta inscrit en el seu cervell un model de civilització i de ciutadà», vol dir doncs que tots els éssers adults ja portem imprès en el nostre psiquisme un model de civilització i de ciutadà i tots els nostres actes, paraules i opinions són l'expressió d'aquest model.

En Marx reaccionava dient que el cervell dels morts oprimeix el dels vius i Nietzsche va sostenir que tots patim d'una febre històrica devoradora, que cal que reconeguem que la patim i que hem de poder oblidar expressament de la mateixa manera que vàrem aprendre a recordar expressament.

També la Hanna Arendt fa referència al pes de la religió, de la tradició i de l'autoritat, pes que pot ser

plataforma de recolzament o d'obstacle per pensar el present i projectar l'avenir.

En relació amb aquestes idees, ens preguntem:

Què passa quan en la nostra societat els canvis accelerats o la violència d'estat inunden el paisatge i trenquen o redueixen la possibilitat que el superjò esdevingui el representant de la tradició i dels judicis de valor que abans persistien al llarg de generacions?

I si interfereixen, a nivell social, d'altres obstacles en la constitució del subjecte?

I, si els ésser humans són sotmesos a situacions traumàtiques com a conseqüència de violència extrema, d'horror, de tortura, de presó, d'alienació, de silenci, de por, d'exili i d'autoritarisme continuat?

Com haurem de pensar el concepte de trauma?

És un terme que ve del grec i significa «ferida amb efracció» (fractura). Laplanche: «Es tracta d'un fet en la vida d'un subjecte caracteritzat per la seva intensitat, la incapacitat del subjecte per a respondre a ell adequadament i el trastorn i els efectes patògens durables que provoca en l'organització psíquica».

També la psiquiatria tradicional —el DSM-IV— defineix el trauma com «aquell que segueix un estat d'existència extraordinari (guerra, catàstrofe) i es caracteritza per angoixa, malsons, agitació i depressió».

Les neurosis de guerra i el concepte d'angoixa varen obrir des de la psicoanàlisi, el reconeixement a aquelles situacions de la vida social que, per les seves característiques, constitueixen una amenaça per a la vida dels subjectes, i una font de producció de patiment psíquic.

Freud i Lacan —entre d'altres psicoanalistes— varen estudiar aquesta connexió (trauma/fet) i varen concloure que no és possible pensar el trauma com un fet exclusivament exterior, en el qual algú no estaria implicat. Hi està implicada la imatge que hom té de si mateix, i un cert equilibri libidinal, econòmic o una particular manera de vincular i desvincular els afectes a certs discursos. Això transcendeix la idea del trauma com a fet extern.

Per tant, cal plantejar la problemàtica del trauma no tan sols vinculat al muntant desestructurant d'allò real, sinó a la significació que aquest adquireix per a cada persona, i a la possibilitat de trobar o mantenir els recolzaments adequats per al psiquisme. És a dir, està vinculat a les sèries complementàries de cada subjecte (entre allò real i el fantasma)

Quins efectes tindrà la transmissió d'aquestes vivències traumàtiques? El tema de la transmissió és fonamental per al nostre estudi, però a causa dels diferents significats que té el terme, en aquest article

no els desenvoluparem. Només direm que ens basem en les elaboracions freudianes, en especial allò treballat per en Freud a *Tòtem i Tabú*, i en d'altres psicoanalistes com Lacan, Kàes, Tisseron, etc.

Per començar a respondre aquests interrogants ha calgut escoltar testimonis, esbrinar imatges i molts documents escrits.

Així, el nostre objecte d'estudi són els ciutadans supervivents, víctimes en general i els seus descendents.

A propòsit de la mostra estudiada

És evident que els supervivents de qualsevol guerra, en què hi ha vexacions i tortures, execucions, exilis forçats, empresonaments, fam, injustícia, manca de feina, fred, misèria i dictadura, pateixen majoritàriament en silenci i amb el cap cot i han hagut de reparar el seu cos, la seva subjectivitat, els seus llaços socials.

Així, per a fer la mostra hem hagut de triar i hem decidit que el nostre objecte d'estudi serien els ciutadans que havien perdut la guerra i havien viscut la dictadura clausurant tot allò que pensaven i sentien i com això s'ha transmès a fills i néts.

- Persones que han patit presó i tortura (física i psíquica).
- Persones que tenen familiars desapareguts, afusellats.
- Persones que van patir una ruptura brusca de vincles familiars per exili...
- Persones que van viure la guerra (primera generació).
- Persones que només van viure la dictadura (segona generació).
- Persones que han nascut en la transició (tercera i quarta generació).
- Persones destacades i no destacades a nivell social o polític.
- Població del món rural i del món urbà.
- Persones desterrades.
- Conjunt de famílies que han patit diverses situacions de repressió.

Com a Objectius generals ens hem plantejat:

La nostra investigació pretén:

- Crear coneixement social del terror a partir del reconeixement dels efectes que produeix en els subjectes, perquè estem convençudes que cal

interrompre la transmissió mortífera que podem observar encara avui. Aspirem també, a la socialització del coneixement històric així com a la socialització de l'atenció en salut i en serveis socials.

- Fer un estudi qualitatiu d'orientació comprensiva que ens permeti apropar-nos a la significació i vivència dels fets, tant a partir de les aportacions dels propis protagonistes, com a partir de l'aportació d'altres ciutadans que han conviscut amb ells, a fi de trobar dades respecte al nivell d'afectació psíquica i simptomàtica d'aquest àmbit de la salut física i mental, especialment en l'àrea de la salut i els serveis socials, que fins ara no s'havia considerat a cap nivell.
- Estudiar els efectes en les famílies: en les *dones i mares*, les més properes als fills i per tant a la transmissió vinculada al valor libidinal que té el fill per la mare i com la seva influència determinarà l'orientació del desig. I això sense oblidar els *homes, pares*, molts dels quals varen participar activament en els esdeveniments però han silenciats o clausurat la seva història. Transmetem de moltes maneres, explícites i implícites, conscients i inconscients, a través d'actes i paraules, d'allò dit i del no dit: mandats, mites, secrets familiars, veus i silencis, passen d'una generació a una altra.
- Aconseguir en un futur proper el reconeixement en l'àmbit de la salut física i mental com a atenció *específica, a partir de la primera anamnesi*.
- Aconseguir obrir les portes a la paraula, al reconeixement de fet i de dret i a la reparació, i, sobretot, a la possibilitat d'incidir en la modificació dels plans d'estudi, en la salut, la salut mental, en l'ensenyament i en el vocabulari quotidià.
- Rescatar la capacitat de pensar, la capacitat d'obrir camins que condueixin a la elaboració.
- Reconèixer, si cal, en la patologia actual emergent, les seves arrels o fonts en l'encriptament (Torok) del trauma històric, *reconeixement* que no és habitual ni freqüent.

Treball realitzat

Fins ara la tasca realitzada ha estat amb diversos tipus de materials: documents escrits, imatges, material gràfic i fotografies de l'època, qüestionaris, entrevistes i testimonis.

Així el nostre esforç s'ha centrat en la recopilació de diverses fonts, escrites, visuals i orals.

- a) *Quaranta-nou entrevistes testimonials*, en les que recollim la memòria individual dels ciutadans, (onze entrevistes més que eren previstes, varen ser anul·lades a darrera hora per diversos motius).
- b) Anàlisi de *noranta entrevistes escrites*.
- c) Anàlisi del *material escrit i gràfic* que s'ha anat produint durant els darrers anys.
- d) Inici del treball amb *grups de reflexió* de primera, segona, tercera i quarta generació.
- e) Inici del treball amb famílies.
- f) *Qüestionaris* amb preguntes específiques justificables per raó de les característiques personals, sobretot amb *ciutadans a l'exili*.

La subjectivitat com a mètode

La nostra investigació es basa en una aproximació biogràfica, amb testimonis que reposen en una memòria que oscil·la entre el record i l'oblit; entre memòria individual i memòria col·lectiva o històrica.

- Memòria individual, en la que distingim un temps històric (fets concrets) i un temps del psiquisme (temps sense temps), sobre els quals actua la repressió (no arriben a la consciència aquells afectes que el subjecte s'estima més oblidar). Assenyalem també el fenomen de l'*après-coup*, per al qual la resignificació dels fets del passat es produeix a través de fets del present. Hi ha també records encobridors, que amaguen aquells altres molt angoixants. (Käes anomena al fenomen «Memòria d'allò que mai no ha estat».)
- Memòria col·lectiva: Halbwachs (1925), «és la memòria dels membres d'un grup que reconstitueixen el passat a partir dels seus interessos i del marc de referències presents».

Enllaçar els fets històrics i la memòria individual amb la memòria col·lectiva es pot fer a través del testimoni, de la paraula, perquè així es converteixi en font oral i compleixi una funció reintegradora.

Tot i el poder curatiu de la paraula és evident que tot no es pot dir. Hi ha quelcom d'aquest real traumàtic que és impossible d'anomenar. És a dir, que no hi pot haver restitució *ad-integrum* del trauma, encara que hi hagi simbolització. Per tant és ben evident que si no es troba a algú per simbolitzar, el traumatisme quedarà enquistat (encriptat, com diuen Abraham i Torok).

Tots els testimonis dels camps d'ex-presoners, d'exiliats, parlen de la dificultat del testimoni. La dificultat de la paraula per explicar la seva experiència conviu amb la necessitat imprescindible de posar-hi paraules, de comunicar.

D'altra banda, i com assenyala el psicoanalista Tisseron, avui és molt difícil mantenir situacions traumàtiques amagades, viscudes per una generació. Durant temps les persones podien fer com si no haguessin passat certs fets, però avui les imatges de tots els traumatismes possibles ens obliguen a confrontar-nos amb la violació, amb la tortura, amb el maltractament, etc.

Així els afectats, en el seu esforç per viure, han aconseguit generar un espai per l'altre, un lloc per a la paraula. D'això en tenim exemples ben valuosos. Hem, doncs, de continuar contribuint des de la salut mental i des de tota la societat civil, que es trenqui la clausura i el silenci.

Així el mètode de treball que hem utilitzat es basa en transformar en font oral l'entrevista del testimoni oral. Hem fet un esforç important en l'anàlisi de testimonis escrits i, sobretot, en la realització d'entrevistes individuals.

El saber fer, les percepcions i l'ofici de tot el grup de treball ha ajudat a revelar allò que molts callaven.

Hem intentat també acarar, contrastar les diverses fonts escrites, gràfiques i testimonials de les entrevistes i hem treballat en triangulació també amb la història, per aconseguir el diàleg obligatori, necessari i constant.

Hem analitzat les coincidències i les diferències, i hem sotmès a crítica els materials per intentar aconseguir el pas de la re-negació a la resignificació.

Tot i que el nostre treball de recerca es va iniciar el novembre del 2005, encara som lluny d'establir tesis o conclusions definitives.

No obstant, ens agradaria convidar-vos a recórrer alguns dels laberints d'un tema tan ampli i inabastable com ineludible.

Per a fer aquest recorregut, hem triat una vinyeta clínica i un testimoni.

Vinyeta clínica

Fa anys es rep una consulta d'un jove, Feliu, molt desesperat a causa d'una ruptura amorosa. El malestar que pateix no sembla proporcional a la relació que mantenia amb aquella dona, qui —per coses de l'atzar?— es diu igual que la seva mare. El jove està medicat amb antidepressius.

Coincideix aquell moment amb la separació dels seus pares. Separació molt traumàtica ja que el pare, expulsat de casa (la seva dona no suportava més una situació d'anys) no volia marxar i produeix un acte agressiu que fa pensar el pitjor: trenca una porta amb una destrat (encara no es parlava de violència domèstica ni de gènere, però existia). Finalment el poden tranquil·litzar i marxa a viure a un altre lloc. Aquest senyor, Aniol, és rebutjat per tots els seus fills. En Feliu parla poc del pare i quan ho fa és amb vergonya i odi.

Les primeres èpoques del treball analític estan centrades en el seu drama amorós; la dificultat en les relacions amb les dones, la dificultat per a situar-se com a home i no com un nen sotmès a un profund desemparament, amb un patiment commovedor (cerca dones grans, casades o amb famílies potents, que li facilitin la protecció).

Les seves inhibicions i temors marquen la seva dificultat de relació amb els altres. Les seves conductes d'evitació davant els conflictes, la seva terrible por de ser jutjat, condemnat pels seus actes, fins i tot els més simples.

Mica en mica anem reconstruint la seva història. La seva mare, una dona molt patidora, angoixada. El pare era jove durant la guerra del 36; però estava col·locat de la banda dels perdedors, dels vençuts. Anys més tard, cap als 50, ja casat i amb dos fills petits, participa en una vaga a la feina. És una vaga durament reprimida, com era habitual a la dictadura. El detenen i condemnen a quatre anys de presó, rep vexacions i tortures. No tan sols ell, la seva família ho passa molt malament i el fill gran, de tres anys, es posa malalt i mor. La mare desesperada s'aferra al segon fill de tal manera que, quan el marit surt de la presó, el nen rebutja de forma patent al pare a qui mai més no tornarà a acceptar. Anys més tard neixen uns altres tres fills. Un d'ells és en Feliu, a qui la mare vol posar-li el nom del germà mort, mostrant així la seva dificultat per elaborar el dol. El pare, però, es nega i tria per a ell un nom diferent (vinculat a la felicitat i negant així la mort del fill).

Aquest pare —que durant temps té problemes seriosos per a trobar feina— es converteix en un home violent, impositiu, autoritari, el qual a més de «la vergonya de la presó» beu i li agrada barallar-se. «No suportava la injustícia, anava de cara, no mesurava el que implicava dir el que pensava». La seva dona no deixa mai de demanar-li que «es comporti», espantada sobre les possibles represàlies (presó), per les pèrdues que li havia significat (del marit, i del fill). Es queixa contínuament del pare als fills. Tots els mals són

per culpa seva... si fos diferent..., els retrets són constants.

Imposa el silenci. L'aliança amb els fills contra aquest home. Allò que apareix en el discurs d'en Feliu és que havien convertit el pare en un enemic, en el dictador, i no podien veure que era una víctima a la que havien de tractar d'una altra forma. I més encara, que ells també eren víctimes del mateix.

La família, exposada a una violència destructiva, al dol impossible de la mare per la pèrdua del primer fill (i per què no, a la culpa del pare per haver-se ficat en política i haver-se deixat agafar), al desemparament afectiu i econòmic: s'organitzaren al voltant «d'un pacte denegatori» (Käes), un acord per mantenir una zona de desconeixement d'aspectes dolorosos i conflictius, a fi de preservar-se.

L'únic que distorsionava aquest «pacte», era el pare, qui amb els seus actes, recordava allò viscut, l'horror, la inseguretat, la mort. Allò reprimat retorna, es repeteix mostrant que és un fenomen incoercible, inconscient, que genera com a efecte una presència insistent, permanent.

Aquest senyor, després de la separació, va a parar a una residència de monges, que «caritativament» l'acullen, però que no suporten la seva indisciplina, el seu mal humor i la seva poca religiositat (és rebutjat i li demanen que marxi), i és novament expulsat. Llavors, recau sobre la família la seva cura, quan ningú no ho vol fer.

Feliu en el seu anàlisi pot anar apropant-se a aquest pare, que va envellint tot sol, angoixat i, ara sí, més clar amb una ràbia immensa per tot allò malviscut. A la realitat, l'apropament és amb un gran conflicte, intentant, més que ajudar-lo, calmar a aquest pare terrible; mica en mica pot parlar amb ell, adonar-se que el desemparament, la violència viscuda i el desamor han estat molt importants, i així pot reflexionar sobre l'enorme exigència, imposada a algú que a més de feble no havia pogut guarir les seves ferides.

Aconsegueix atenció mèdica i psicològica per al pare. Parla amb els germans i, menys el gran, tots van acostant-se. Comproven que aquest home violent i brutal es va convertint amb algú *normal*, que pot veure als seus fills i néts i parlar amb ells. Però no pot parlar dels seus anys de presó. Aconsegueixen acompanyar-lo fins a la mort, produïda fa pocs mesos. Alhora, en Feliu desperta a una manera diferent de ser home i d'encarar les dificultats de la vida.

Aquesta vinyeta clínica, és un exemple paradigmàtic dels efectes de la repressió i la

violència social sobre els subjectes. Aquest trauma, no resolt per als pares, té també efectes simptomàtics sobre el psiquisme de la generació següent. És significatiu el fet que una família amb un membre represaliat pugui convertir-se també en repressora, i com la víctima es converteix en victimari o es victimitza.

No creiem que allò social —l'experiència traumàtica— sigui l'única causa d'aquesta història (no ens basem en una concepció fet = trauma), o que en la mesura en què algú hagi patit tal perjudici es pugui justificar la seva violència i maltractament cap als altres. El subjecte és també responsable de la forma com encara la vida, com instrumentalitza els seus recursos malgrat allò viscut.

Però en aquest cas, allò viscut s'inscriu dins l'horror i de la crueltat que un ser humà causa a un altre, i en aquest cas, d'un sistema que no tolera la diferència i l'oposició, malgrat tenir l'obligació de protegir els seus ciutadans.

No hi va haver la possibilitat d'ajudar a Aniol a fer-se una pregunta. *Què pots fer amb allò que t'han fet?*, per no quedar reduït a aquesta identificació, alienant i mortífera, amb el vençut —derrotat, l'impotent, el maltractat(dor)—.

Evidentment no era una època en la qual fos possible una ajuda psicoterapèutica, i no hi havia d'altres recursos.

Així és que va ser el fill qui portà al pare a fer-se preguntes, i d'alguna manera això compta com a reconeixement, fet simbòlic fonamental per a les persones que han patit els efectes de la violència.

Els nens, tal com ens diu el testimoni de la Josefina Piquet, no comprenen perquè pateixen els adults i tenen tendència a dir que ells són els culpables, o per alguna cosa que han fet. Les reaccions emocionals desmesurades dels pares —en aquest cas— són enigmàtiques i incomprendibles. Tampoc poden explicar-se perquè aquest pare ha estat a la presó si només aquells que fan coses *molt dolentes* hi van.

Els nens construeixen doncs, la pròpia història per comprendre els trastorns dels pares i és el caràcter emocional (medi ambient psíquic) del traumatisme el que té poder de rebotar/transmetre's.

El trauma psíquic sense elaboració, té repercussions —conscients i inconscients— sobre els descendents. No es tractaria d'una transmissió de símptomes, sinó d'una percepció del patiment parental per la banda de les identificacions.

Testimoni de la Josefina Piquet: un silenci convertit en paraula

El meu testimoniatge és el de milers i milers de nens víctimes de les guerres. Jo represento avui el testimoniatge dels grans oblidats: els nens.

Nosaltres, les nenes i els nens no hem iniciat mai cap guerra. Som les víctimes innocents dels conflictes que els grans no saben resoldre. La infància és una etapa determinant en la vida d'una persona i a mi, una guerra i un exili me la van robar.

Sempre dic que la meva guerra no era la mateixa que la dels meus pares. Què sabia jo de la República? Res. La meva era altra guerra: era la del desconcert, de la por, del dolor, de les humiliacions, de les llàgrimes, de la solitud... Era la guerra dels sentiments.

Quan tenia cinc anys, el 1939, vaig sofrir un xoc emocional tan gran que, en aquell moment i d'una manera inconscient, vaig fer un pacte de silenci amb mi mateixa. Va ser com un mecanisme de defensa una negació: no parlar d'aquell fet, no recordar, era millor fer-me la il·lusió que allò no havia passat.

He estat sempre una nena vençuda. Durant més de cinquanta anys, he dut una motxilla de victimisme i d'autocompassió. He crescut incomunicada i vaig quedar presonera de les meves emocions. No vaig expressar les meves pors, no vaig fer preguntes i tampoc vaig deixar que els meus pares entressin en el meu món de solitud i silenci. Vaig sofrir un doble aïllament: interior i exterior. Vàrem passar els anys intentant oblidar el passat. No em va servir de res. Ho recordo tot. Fins que un dia, quan tenia seixanta anys i, segons diuen, entres en una etapa de reflexió i fas balanç de la teva vida, vaig pensar que malgrat tot, podria considerar-me una dona feliç: tinc un bon marit, dos fills, cinc néts, una bona feina, salut i molts amics. Però, en el fons, sabia que hi havia alguna cosa que no controlava. No es pot viure una vida plena, vivint el present i fent projectes de futur si tens el teu passat tancat amb pany i clau.

Em vaig adonar que era una dona gran, i que dintre meu encara havia una nena que plorava. Feia temps que el passat m'inquietava. Sentia com si dintre meu algú empenyés una porta per a sortir i jo, des de fora, ho impedís. El passat volia estar present en la meva vida i jo sabia que era el moment de recuperar-lo. Era com una revolució interior. Feia temps que rebia missatges que no entenia i que m'amoinaven. M'adonava que, davant determinades situacions, les meves reaccions eren d'intens dolor o de joia exagerada. Em sorprenien i no podia controlar-les. Per exemple:

1. Per què sentia tant dolor quan notava un to de rebuig o indiferència i per què necessito sentir-me acceptada?
2. Per què tanta alegria quan arriben les orenetes a la primavera?
3. Per què sentia tanta tristesa per no haver tingut amigues en la meva infància?
4. Per quina raó buscava en el menjar un consol o una gratificació?
5. Per què sentia tant dolor quan veia cases en ruïnes?
6. Quin missatge de pànic en no poder suportar la foscor?
7. Per què m'inquietava veure imatges de la Segona Guerra Mundial i soldats nazis?

Havia de buscar respostes i la meva intuïció em va dir que les trobaria en el meu passat. De vegades, cal prendre decisions importants i aquesta ho era: o trencava les cadenes del meu silenci i plantava cara al victimisme o continuaria sense recuperar i guarir les ferides de la meva infància. Vaig pensar que havia de llevar-me la motxilla que feia tants anys que carregava. El seu pes no em deixava avançar. Havia de buidar-la, revisar el seu contingut i llençar tot el que sobrava: el victimisme, l'autocompassió... i deixar un espai lliure per a altres sentiments: la reconciliació, l'autoestima, la pau interior.

Va ser un procés difícil i dolorós. Estava decidida, però no sabia com fer-lo. Vaig consultar a una amiga psicòloga. Em va explicar que les persones tenen dos aspectes en la seva personalitat: el conegut i el desconegut, o com suposo, el que vostès entenen per l'inconscient. I que quan hi ha una ruptura i una desconexió entre la infància i la maduresa apareixen els conflictes.

«Si vols viure en harmonia —em va dir— recupera la teva infància, busca el teu saber interior, intenta conèixer-te i fer conscient tot el que saps. Has de descobrir els missatges que el teu inconscient t'envia. La resposta està en el teu passat.»

Vaig comprendre que aquest era el meu problema: la ruptura i la desconexió. Com més m'allunyava del meu passat, més m'allunyava de mi mateixa. Calia actuar. Tenia molta por, sabia que seria dolorós. Però ho vaig fer i, a l'obrir la porta del meu passat, sabeu a qui vaig trobar? Enmig de la foscor, una nena molt petita que plorava desconsolada. Feia molt temps que esperava que algú li expliqués per què aquella maleïda guerra li havia canviat la vida. Vaig reviure amb ella la meva infància. He reprès un diàleg amb ella. Li he

preguntat, escoltat, consolat i demostrat que, algunes vegades, ella estava equivocada. Li he dit que no estaria sola mai més. I així és. Anem juntes per la vida. Ara sóc més espontània, més alegre. Ella m'inspira, m'empeny i de vegades, discutim. Tenim projectes. És la meva *sòcia*.

Ara que hem trobat a la *nena*, què els sembla si l'escoltem? Ella ens contarà i la seva història ens donarà respostes a aquests missatges que tenen el seu origen en les experiències viscudes.

Jo era una nena feliç

Vaig néixer a Barcelona el 24 de novembre de 1934. Sóc l'única filla de Conxa i Josep. El meu pare, català, era un bon paleta i estava afiliat a la CNT. La meva mare, valenciana, treballava en una fàbrica.

Fins als dos anys vaig ser una nena molt feliç. Tothom em volia. Els meus pares treballaven per a una família que vivia en un palauet envoltat d'un gran parc amb moltes palmeres. Nosaltres també vivíem en aquest palauet, però en el soterrani, clar, amb la servitud. Actualment és el Centre Cívic de Sarrià i encara conserva aquell parc on jo jugava.

Però el 18 de juliol de 1936 va esclatar la guerra i tot el meu món va canviar.

Ens en vàrem anar a casa dels meus avis, i mai més no vaig ser la mateixa. Aquella nena tan feliç es va quedar per a sempre en aquell parc.

Poques coses recordo de la guerra, però sé que no l'entenia gens. Em van vestir de miliciana i moltes vegades acompanyava al meu pare al Centre Obrer de Sarrià. Després, el meu pare va marxar al front d'Aragó amb la Divisió de Durruti. No em van dir res i jo vaig creure que m'havia abandonat.

Si ets molt petita i no t'expliquen què està passant i veus a la teva mare, la teva àvia i la teva tia que estan tristes, el primer que penses que és culpa teva, que estan empipades amb tu i que ja no et volen. Vaig viure molt temps amb aquesta sensació.

Aquest és el drama dels nens molt petits en aquestes circumstàncies extraordinàries d'una guerra. Són indefensos i molt vulnerables. No tenen encara criteri i veuen la realitat a través de les emocions. Una realitat gairebé sempre deformada. Potser si hagués estat gran, tot hagués estat diferent.

I llavors, dintre meu, es va produir una ruptura. Vaig deixar de ser una nena alegre i espontània per a convertir-me en una nena trista, callada, que procurava no fer soroll i com deia la meva mare: «era com una ombra per la casa».

Els bombardejos

Després dels sentiments d'abandó i de culpa, va ser el de la por, quan van començar els bombardejos a Barcelona. En sentir les sirenes, circulava el pànic a casa. Si no teníem temps per a anar al refugi, m'embolicaven amb un matalàs fins que el perill havia passat. Recordo aquella sensació d'ofec. Una sensació que es repetiria uns mesos més tard, però per unes causes més dramàtiques.

A la fi de la guerra, l'àvia atemorida pels bombardejos va decidir que ens instal·laríem a l'andana de l'estació del metro de Sant Gervasi. Vam viure en aquell improvisat refugi amb dos matalassos i una cadira, durant diversos dies amb altres famílies.

El 24 de gener de 1939, dos dies abans que entressin les tropes feixistes a Barcelona, va aparèixer el meu pare en l'estació del metro. Recordo molt bé aquell dia. Venia a buscar-nos a la meva mare i a mi, vestit de soldat amb barba i no el vaig reconèixer.

El meu pare sabia que la guerra estava perduda i que no podia tornar a Barcelona perquè era un home molt compromès amb el sindicalisme. També sabia que no podia anar sol a l'exili perquè quan els *vencedors* entraven a casa d'un republicà compromès i no el trobaven, agafaven a la família. Per això, a les presons de Franco havia tantes dones que no havien fet res, però que van estar empresonades només perquè no varen trobar al familiar que buscaven.

Recordo molt bé aquella escena. Va ser molt trista perquè tothom plorava. La meva àvia, li va dir: «Josep, endus-te la meva filla Conxa, però la meva néta no te l'enduguis». Finalment el meu pare em va arrencar dels braços de la meva àvia. No la vaig tornar a veure. Va morir durant el nostre exili.

Figueres... atrapada sota els enderrocs

Finals de gener del 39. El meu pare ens va deixar a Figueres i se'n va tornar al capdavant, perquè creia que havia de lluitar fins al final.

Nosaltres l'esperaríem, però la meva mare sabia que quan les tropes franquistes arribessin a les portes de Figueres, si el meu pare no havia tornat, marxaríem cap a la frontera i l'esperaríem per a entrar junts a França.

Figueres va sofrir molts bombardejos. La meva mare i jo anàvem a un refugi, però aquell dia no vàrem arribar a temps. Ja queien les primeres bombes i ens refugiem al pati d'una casa. Hi havia

molta gent. Tinc records esborrats de la nostra estada a Figueres, però aquell dia sí que el tinc molt present.

Han passat seixanta-vuit anys i recordo com si fos avui el soroll tan espantós de la bomba. Vaig sortir disparada per l'ona expansiva i la casa es va esfondrar. Vaig quedar atrapada sota els enderrocs i per sort, una porta em va protegir de morir aixafada. No em podia moure, l'espai era molt estret, no podia respirar a causa de la pols. Era una sensació d'ofec terrible, no podia empassar la saliva i els ulls em coïen.

Feia esforços per a sortir, però no podia. Estava atrapada i la meva mare no hi era. Estava sola. Vaig sentir pànic, però molt aviat vaig sentir crits i gemecs i jo també vaig començar a cridar demanant a la meva mare. No sé quant de temps vaig estar sota els enderrocs. No ho puc precisar. Vaig escoltar la veu d'uns homes. M'havien localitzat. En treure els enderrocs i aixecar la porta, vaig veure un gran núvol de pols i dos homes completament *enfarinats* que em van recordar al forner del meu barri. La casa havia desaparegut. Només quedava una paret. No entenia res. El pitjor no era la meva desorientació, sinó el terror i la visió de totes aquelles persones que jo havia sentit cridar. Vaig veure els primers ferits i morts de la guerra i només tenia cinc anys. No he pogut oblidar mai aquelles imatges de cossos mutilats... atrapats sota les bigues... El xoc emocional va ser tan gran que vaig quedar com muda.

Suposo que aquesta experiència pot ser la resposta al dolor que sento avui quan hi ha una explosió i persones atrapades entre els enderrocs.

Vaig buscar a la meva mare i m'imagino la por que devia sentir al pensar que podria ser alguna d'aquelles persones. Per sort, ella es va quedar al pati. La recordo tal com la vaig veure: la cara plena de sang però no va ser res, només una petita ferida. Tenia tots els cabells blanc i com que s'assemblava molt a la seva mare, vaig pensar «mira, és la meva àvia Leocadia».

Després d'aquell terrible bombardeig, la meva mare va decidir que no estaríem ni un dia més a Figueres. I suposo que també va ser en aquell moment quan vaig començar el meu particular vot de silenci.

L'exili

Un hivern molt dur... molta neu... riudes i riudes de persones a peu cap a l'exili a França... Deia la meva mare que jo caminava amb molta

dificultat i que només trencava el silenci per a plorar quan tenia fred, fam, por i quan estava esgotada. Recordo moltes coses d'aquelles llargues caminades a través dels Pirineus, dormint al ras abraçada a la meva mare i tapades amb la mateixa flassada. Només us explicaré que sentia un gran terror quan ens perseguïen els avions alemanys per a metrallarnos. Llavors, tothom corria i s'amagava al marge del camí... Molts quedaven allí, ferits o morts i molts nens caminaven sols. Recordo que la meva mare m'estrenyia molt fort la mà i em feia mal. Tenia por de perdre'm.

La meva pobra mare! M'imagino com havia de partir. Derrotada, ho deixava tot: la família, la casa el seu país... no sabia res del seu marit... només li quedava la seva nena.

Le Perthus, 9 de febrer del 39.

Per fi, després de tantes calamitats, la frontera i les primeres paraules en francès dels gendarmes: «allez, allez». A l'estació de Le Boulou, ens van pujar a un tren i ens anaven deixant en diferents llocs.

A nosaltres ens van fer baixar en Lescar, un poble de mil habitants als Pirineus Atlàntics, a 8 quilòmetres de la capital, Pau. La primera nit, la passem a l'estable d'una granja, a terra, sobre la palla. Al cap de poca estona van venir en un carro, un senyor i una nena més gran que jo. Ens portaven un mica de llet i unes flassades, poques per a tanta gent. Érem unes cinquanta persones, gent gran, dones i nens. Feia molt fred i estàvem morts de fam i esgotats. Seixanta-tres anys més tard, he tingut la sort de conèixer a aquesta nena. Es diu Marie Bidou.

Corria el rumor que ens durien a centres d'acollida o al camp de concentració de Gurs, però que ens podríem quedar en Lescar si teníem feina. Per això, com que en entrar a la granja la meva mare va veure que hi havia un restaurant, va pensar que quan es fes de dia, hi aniria a demanar feina.

Em sento molt orgullosa de la meva mare. Va ser la primera que va trobar feina. No havia pogut anar a escola perquè era la més gran de sis germans i als nou anys ja treballava en una fàbrica, però era molt sàvia, perquè la lluita diària ensenya molt.

Madame Capdevielle, propietària del *Restaurant des Aviateurs* li va dir que ens podríem quedar. A canvi del menjar i una habitació, la meva mare treballava setze hores al dia ajudant a la cuina. No sabia francès, però Mme. Capdevielle li parlava *en patois*, és a dir en català, i s'entien bastant bé.

Al cap de pocs dies, madame Capdevielle li va dir a la meva mare: «Madame Conchita seria millor que la nena es quedés a l'habitació. Podria fer-se mal en una cuina tan petita. I si s'escapava? No sabria tornar perquè no parla francès». I amb tota la

pena del món, la meua mare em va haver de tancar amb clau. L'habitació era molt petita, un llit de ferro, una taula, una cadira i un *pot de chambre* que no és només que un orinal gran amb tapa. Sentia els nens jugar al carrer, però la finestra era tan alta, que no podia veure'ls i acabava plorant. Estava gairebé sempre a les fosques perquè era hivern i els dies eren molt curts. Quan al matí la meua mare em tancava amb clau, recordo que plorava copejant a la porta i cridant «per què, per què?». La meua mare estava obligada a acceptar aquelles condicions. Lescar estava a 15 Km. del camp de concentració de Gurs i no era qüestió de quedar-se sense feina. El que jo no sabia és que la meua mare també baixava les escales plorant.

Saben vostès quan temps vaig estar tancada en aquella habitació? Tres mesos!! Són molts dies i moltes nits. Tenia por de la foscor, feia un fred terrible i, altra vegada, el sentiment de culpa pensant que jo era la culpable de tot el que m'estava passant. Per empitjorar la situació, hi havia un camp d'aviació a 2 Kms. i cada dia quan sentia els avions, tornava el pànic dels bombardejos.

Estava tota l'estona sola i esperava ansiosa l'arribada de la meua mare que venia dues vegades amb el menjar. Vaig idealitzar el menjar. Representava la presència de la meua mare i el seu afecte.

Aquest tancament podria ser l'origen de la meua por a la foscor, i als llocs tancats i dels meus problemes amb el menjar en associar-la a les emocions.

La meua mare només podia venir a portar-me el menjar i a posar-me a dormir. Però quan tornava de matinada em trobava sempre a terra plorant. La meua mare no entenia per què, amb el fred que feia, sortia cada nit del llit. Jo sí que ho sabia, però incomunicada en el meu món de silenci no deia res. Quan dormia, em perseguien els malsons amb les imatges dels ferits i morts del bombardeig de Figueres i, per això, em resistia a dormir. Quan la meua mare arribava, dormíem juntes i em tranquil·litzava un poc. Tota la meua vida he patit insomni.

Mentrestant, madame Péré, responsable de la centraleta de telèfons, buscava els familiars dels refugiats que s'havien quedat a Lescar. I així, un dia del mes de maig, vam trobar al meu pare. Quina alegria!! Estava viu i internat al camp de concentració de Saint Cyprien. I des d'aquell dia, els meus pares es comunicaven per carta fins que l'any 1941, va sortir de la Compagnie des Travailleurs Étrangers, (un batalló de treballs forçats) i vam poder reunir-nos.

L'école

En saber que el meu pare havia creuat la frontera i que ens quedaríem tots tres a França, la meua mare em va dir que em duria a l'escola. Havia d'aprendre a llegir i escriure i, sobretot, podria sortir d'aquella habitació. Coneixeria els nens que jugaven al carrer i seríem amics! Però, al mateix temps, quantes pors!!

El primer dia d'escola va ser un desastre. Ho recordo molt bé. Arribàvem tard. A la classe hi havia uns trenta nens i nenes de totes les edats. En entrar, tots es van girar. Quina mirada de rebuig! I la mestra, ni un somriure. La meua mare em va fer un petó i va marxar. Em vaig adonar que no era ben rebuda i tenia por que la meua mare no tornés. La mestra em va ignorar i els nens es giraven per a fer-me ganyotes.

Al sortir al pati, tot es va complicar. Allí es van atrevir a escopir-me, a empènyer-me, a estirar-me dels cabells... uns altres, m'ignoraven. No sé què és pitjor perquè, si t'ignoren, és com si tu no existissis. Aquesta acollida no va fer més que reforçar els meus sentiments de culpa i em vaig sentir perduda.

Només una nena com jo de cinc anys, Françoise, em va protegir i va ser la meua salvació. Sempre estava al meu costat. Amb ella vaig aprendre les primeres paraules en francès. Vaig estar a Lescar fins al març de l'any 40. En marxar, vaig perdre a la meua amiga Françoise. Durant els anys que va durar el nostre exili, en totes les escoles buscava una altra Françoise però no la vaig trobar. Per què a totes les escoles? Perquè els refugiats a França per a trobar feina, anaven d'un costat a un altre. Vaig viure a molts llocs i vaig anar a moltes escoles. De vegades, en un sol curs anava a dos o tres col·legis. Per això, era difícil que tingués temps de fer altres amigues. A més, s'havia orquestrat una campanya en contra dels refugiats: «vigileu, són uns incendiàries, uns assassins, són *rouges...*». Els nens escoltaven aquests comentaris i, és clar, en veure'm, el primer que feien era penjar-me l'etiqueta de *sale d'espagnols*.

Ara entenc el missatge de tristesa en adonar-me que solament he tingut una amiga en els deu anys d'exili.

Un d'aquests llocs on vaig viure era Mayet (a 3 Km. de Mussidan, a la Dordogne) a la zona lliure de Vichy. Els nazis havien envaït França. Petain havia pactat amb ells i el país va quedar dividit en dos: la zona ocupada i la zona lliure. Mayet era un lloc molt petit, amb quatre o cinc granges, un rierol (la Petite Beaumont) un castell (château de Bassy), plantacions de tabac i molts boscos amb maquis que estaven organitzant la Resistència.

Què va passar a Mayet? Mayet va ser el punt de partida de fets molt importants i dolorosos per a nosaltres. Era l'any 1941 i per fi, després de dos anys, vam poder reunir-nos amb el meu pare.

A Mayet hi havia feina, però no teníem casa. Només una en ruïnes, amb mitja teulada, sense aigua, sense electricitat i amb unes rates enormes.

El meu pare treballava de paleta al castell, i va fer amistat amb el capatàs, Monsieur Bernard, però més tard se'n va anar als boscos. Ara sé que M. Bernard era el cap dels maquis i que el meu pare va estar amb ells. Ens va dir que estaria temporades sense veure'ns, i que no ens moguéssim de Mayet perquè jo no podia faltar a l'escola. Sovint el meu pare vivia on hi havia feina i la meva mare on hi havia escola. Quan vivia a Mayet tenia set anys i per anar a escola al poble més pròxim, Saint Médard, havia de caminar 7 Km. al dia. A l'hivern, sortia de casa de nit. Si feia mal temps, els altres nens de Mayet no hi anaven i jo, morta de por, havia de fer el camí sola i a les fosques. Continuava sofrint el rebuig dels nens. Per a ells no tenia nom. Era «l'espagnole de merde». A casa callava. Si em preguntaven, feia veure que no passava res. Jo volia ser com les altres nenes, però no em van deixar i quan el menyspreu era massa dolorós, preguntava: «mamà, per què no em volen els nens?». Suposo que aquest rebuig que vaig sofrir és la raó per la qual avui necessito sentir-me acceptada.

Als meus pares també els tractaven malament. Des dels meus sentiments de culpa, entenia el rebuig dels altres nens cap al meu, però el de la societat als meus pares, aquest no el comprenia perquè eren bons. A casa vivia una altra realitat. Quan sortia, tot el meu entorn canviava.

Quan ho passava pitjor era a l'hora del menjar. Tots els nens duïen la seva carmanyola i les deixaven al costat de l'estufa de la classe. Jo no en tenia. A Mayet vàrem passar molta fam. La meva mare va perdre vint-i-tres quilos. Jo duïa un grapat de castanyes bullides i a l'estufa només hi podia deixar dues pedres rodones que la meva mare escalfava durant tota la nit a la llar. En marxar, em posava una en cada butxaca de l'abric embolicada en paper i em deia: «sobretot *nena*, no oblidis deixar-les sobre l'estufa de la classe».

Us podeu imaginar què és sentir tot el matí l'olor d'aquells trossos d'ànec i oca confitats i veure que tu, a l'estufa només hi pots deixar dues pedres rodones?

Molts matins, quan feia mal temps, tenia molta por d'anar sola a l'escola a les fosques, i li demanava a la meva mare quedar-me a casa com els altres nens. Però tot era inútil. La meva mare sempre

repetia tres paraules que jo no entenia gaire bé perquè només tenia set anys: responsabilitat, dignitat i llibertat. Recordo quan em deia: «si vols ser lliure el dia de demà, has d'estudiar ara». I així ho vaig fer, però els meus motius eren altres. A la classe hi havia un quadre d'honor amb el nom dels tres millors alumnes. Com que els nens m'ignoraven, estudiava per a veure el meu nom en el quadre i demostrar que existia. Hi havia un altre motiu: tenia por de ser incorrecta perquè creia que el rebuig era per culpa meva. És possible que aquesta por em dugués a compensar fent molt bé altres coses i suposo que també deuria ser l'origen del meu perfeccionisme. Ara, amb el pas del temps, li agraeixo els seus consells i el millor homenatge que puc fer a la meva mare és a dir que fins que va morir, va ser una dona responsable, digna i lliure.

No obstant això, he de confessar una cosa; cada primavera, quan arribaven les primeres orenetes, enganyava a la meva mare i faltava a classe. Les orenetes m'anunciaven que, per fi, arribava el temps que no seria tan dur viure a Mayet. Ja no passaria fred, robaria les primeres fruites i els dies serien més llargs. No m'avergonyeix dir que robava fruita. Estàvem a la misèria i tenia molta fam. A l'hivern era més dur trobar menjar. Només podia robar remolatxes.

Era molt petita, tenia set anys, però entenia que jo també tenia una altra responsabilitat: ser feliç. I per això, cada primavera, quan arribaven les primeres orenetes, em regalava un dia i corria pels prats.

Heus aquí una altra resposta al missatge d'alegria que rebo cada primavera quan veig arribar les primeres orenetes.

Per això, avui també segueixo regalant-me cada primavera un dia i ho celebro amb els meus fills i néts. És *la festa de l'àvia*. A la meva família, la primavera i les orenetes són el símbol de molts sentiments, il·lusions i projectes.

El Dr. Boris Cyrulnik, a qui he tingut l'honor de conèixer i que em diu «ma petite résiliente», em va dir: «la idea d'aquesta festa és genial i ha tingut vostè molt talent perquè ha sabut transformar les seves penes en orenetes».

Un dia el meu pare ens va dir que deixava els boscos, que se n'aniria a Bordeus, a la zona ocupada, i que ens avisaria per a reunir-nos amb ell. Al cap de pocs dies, Mr. Bernard ens va dir que la Gestapo havia detingut al meu pare, que havia estat denunciat per un col·laboracionista de Mayet i que estava presoner en Bordeus a l'Organització TODT.

A partir d'aquell dia tot es va complicar. La meva mare va decidir passar clandestinament la

línia de demarcació que estava a 18 Km. de Mayet, arribar a Bordeus i lliurar-se voluntàriament a l'Organització TODT, per estar amb el meu pare. Ens en vàrem anar de Mayet, d'amagat, per la por als col·laboracionistes. Vàrem caminar els 18 Km. a peu, de nit. Aquí hi ha una història molt tendra i dolorosa d'una nina que vaig haver d'abandonar pel camí, però us la contaré altre dia.

Havíem fugit d'una guerra i estàvem ficats en una altra. Però d'aquesta guerra, avui no en parlaré. Només els diré que ens vam reunir amb el meu pare, que durant tres anys, fins al final de la guerra, vàrem ser presoners dels alemanys en l'Organització TODT al Mur de l'Atlàntic i que ens vam escapar dues vegades amb perill de mort. Als deu anys, havia sofert dues guerres.

Això explica el malestar que sentia al veure soldats nazis. Ara ho tinc superat i fins i tot m'interessa molt veure pel·lícules de la Segona Guerra mundial.

Per fi l'any 1950, els meus pares van decidir el retorn a Barcelona després d'onze anys d'exili.

Fins aquí ha estat el testimoniatge de la *nena*. Gràcies per escoltar-la.

Si d'una cosa estic ben convençuda, és de la meva decisió de no sentir-me mai més una víctima de la guerra. Ara que ja tenia recuperada la meva història, vaig decidir també que no l'arxivaria. L'estudiaria, comprovaria si els meus records eren exactes i per a investigar, el millor era tornar a França a la recerca de respostes i recórrer els mateixos llocs on havia viscut. Seria historiadora de la meva pròpia història i la compartiria amb la meva família que té tot el dret de saber.

Així ho vaig fer i aquest viatge al passat m'ha recompensat amb unes experiències i oportunitats inesperades i sorprenents.

Feia temps que la meva *nena* em demanava: «em faria il·lusió tornar a veure a la meva amigueta de Lescar». Aquesta vegada no discutim. Era una il·lusió, però valia la pena intentar-ho.

Després de seixanta-dos anys i gràcies a una foto, he trobat a Lescar a Françoise. És com un miracle i ha estat un dels dies més feliços de la meva vida. No m'havia oblidat i continuava sent la meva amiga. No ha canviat, és tan afectuosa i bona persona com quan era petita. Gràcies a ella, he conegut a Jacqueline, la filla de Mme. Capdevielle, a Marie Bidou, la nena que ens va portar flassades i llet la primera nit, i he tornat a veure l'habitació on vaig estar tancada tres mesos. Totes s'han alegrat molt de veure'm, hem parlat de les nostres vivències compartides en aquells anys i en sumar els records de cadascuna, hem enriquit la memòria de totes.

També he tornat a Mayet i he trobat l'escola de St. Médard.

Aquests són dos dels llocs on vaig estar. N'hi ha d'altres amb altres històries. He fet fotos de tots els pobles i persones que he retrobat i he comprovat que els meus records eren exactes. Sento no tenir temps per contar-ho.

He decidit que la meua història que va començar tan malament, acabaria bé perquè he après que el meu present i el meu futur me'ls he de construir jo mateixa. He transformat el victimisme en autoestima i agraïment. Dono sempre les gràcies per haver tingut una vida difícil perquè m'ha fet més forta i he crescut com a persona, però els asseguro que ningú m'ha regalat aquest final.

No vull acomiadar-me sense agrair també a l'associació *Les Dones del 36*, que m'han ofert participar en el seu projecte de transmissió d'història oral. Avui tenen noranta anys. Han tingut el coratge de recuperar la història silenciada de les dones en la guerra civil, exili i dictadura, de parlar als instituts i universitats de les seves vivències, dels seus sentiments i encara tenen la suficient força per demanar pau, llibertat i justícia. Gràcies amigues per donar-me l'oportunitat de donar veu a la *nena del 36*. Fa deu anys que faig xerrades amb elles i reconec que donar el meu testimoniatge en públic ha estat una bona teràpia per a guarir les meves ferides.

Una de les xerrades més emotives que recordo és la del 20 de març del 2001 que vaig donar en el Centre Cívic de Sarrià. Quines sorpreses et dona la vida. Seixanta-cinc anys després, tornava al palauet on vaig viure els dos primers anys de la meua vida. Les palmeres són les mateixes i no sé si devia ser per l'emoció del moment, però vaig sentir que recuperava l'espontaneïtat i l'alegria de la meua infantesa.

En aquest moment de la meua vida, aquestes són les meves conclusions:

- Sé que el victimisme no justifica res, que paralitza i que ja sóc gran per a prendre el control de la meua vida. He de seguir avançant i no esperar que els esdeveniments i els altres decideixin per mi.
- He obert d'altres portes i he construït ponts per circular per tot el mapa de la meua vida. No hi ha barreres entre el meu passat i el meu present i amb ells em dirigeixo cap al meu futur.
- Sé que és més fàcil controlar quan se sap el que ha ocorregut i es pot posar nom a les emocions.
- Sé que quan hom sent dolor, cal expressar-lo.

- Sento haver tractat durant cinquanta anys a la *Josefina petita* amb la mateixa indiferència que ella va sofrir dels nens francesos.
- Reconec que hi ha sensacions de por que encara no he pogut controlar, com la foscor, els espais tancats...
- Avui sé que he estat una nena molt estimada, que el meu pare mai no em va abandonar i que no he tingut la culpa de res.
- El meu passat m'acompanyarà sempre. No puc canviar els fets que he viscut, però he sabut transformar els meus traumes infantils en experiències positives i he estat capaç de traspasar-los a la meva família explicant la meva història als meus fills i néts d'una forma original, creativa i molt tendra. Una frase em va indicar el camí: si la vida et dóna llimones, esprem-los, afegeix-hi aigua i sucre i converteix-los en llimonades.
- La vida m'ha adobat, però no m'ha endurit. Res ni ningú no ha pogut destruir la meva tendresa. Vull ser una dona forta d'esperit i tendra de cor.

Aquestes conclusions són el fruit d'un treball personal, dels meus pensaments i dels meus sentiments. Ha estat difícil i dolorós. Exigeix coratge, decisió i també perseverança. Crec que aquest viatge interior ha estat apassionant i revelador, i ho he fet gairebé sola, dedicant temps a reflexionar, escoltar-me i qüestionar les meves conductes. He trobat moltes respostes. És possible que algunes no siguin encertades i que n'hi poden haver d'altres que desconec perquè no estic preparada com vostès, però continuaré investigant perquè si comparo aquest treball amb un llibre, sé que la vida és com una enciclopèdia i que hi ha altres lectures i altres missatges per a desxifrar. Encara que m'agrada fer les coses a la meua manera i amb *remeis casolans* d'ara endavant, si necessito ajuda, sé que podré comptar amb l'Anna i la Teresa i elles intentaràn ajudar-me.

I per a acabar, vull dir-los que he viscut sempre com una nena vençuda, però que ara sóc una dona de setanta-dos anys que se sent orgullosa de ser filla dels que van perdre la guerra i d'haver guanyat la seva gran batalla: he recuperat el meu passat, ho he acceptat, *reciclat* i he convertit el meu silenci en paraula!!

A tall de síntesi

Des de la clínica, des dels testimonis i des de la resta de material analitzat hem constatat com

l'horror, inclòs en el psiquisme com un cos estrany, s'expressa en el gest, en la mirada, en la paraula i moltes vegades com a símptoma també físic i... en d'altres com a *petjades* ancorades en el caràcter, en forma d'aprensió, la por d'un gest, d'una mirada...

Constatem, doncs, com no hi pot haver una trobada entre l'estat psíquic i un fet traumàtic, sinó que el que apareix és una irrupció violenta que deixa com a marca una ferida oberta... «una hemorràgica expressió de dolor» (J.Puget). Aquestes ferides les hem pogut trobar expressades a través:

- a) d'un símptoma en forma de queixa interminable,
- c) en forma de ferides renegades,
- d) o transformades en excés de negativitat,
- e) i en d'altres situacions d'extrema amenaça, on totes les funcions connectades amb el narcisisme estan profundament alterades.

Constatem especialment alterada l'activitat de pensar, la capacitat de discriminació i de síntesi, l'estabilitat temporal i espacial, i l'estima i el reconeixement d'un mateix. També l'organització de la personalitat està debilitada pel patiment intern, i les defenses adaptatives han cedit.

- Perquè en situacions com les que són objecte del nostre estudi és *essencial mantenir la continuïtat de l'ésser*: i el subjecte, ciutadà, es recolzarà sobre l'ideal del jo, que és el que cal salvaguardar a qualsevol preu.
- Perquè el clima social que es va transmetre va ser de *desconfiança*, fins i tot cap els propis fills.
- Perquè la catàstrofe social ve a *trencar el projecte col·lectiu* (que era un objecte altament investit, estimat i sovint idealitzat).
- Perquè es va *destruir la trama simbòlica i el vincle social*, de forma més important en els ciutadans exiliats.
- Perquè l'exili, especialment el de ciutadans de classes socials més baixes, va ser un factor més de *desclassament i de desarrelament*, especialment en el cas de les dones.
- Perquè es produí un *ensorrament de l'ideal del jo*, que pertorbà el procés de simbolització. I això va fer que la pròpia història es reorganitzés al voltant del *nucli traumàtic*.
- L'aparició de *l'angoixa provocà un trencament intern i extern*, perquè sempre hi ha efectes de brutalitat que van més enllà dels límits del que és imaginable.
- I perquè el psiquisme així, *restà ocupat pel patiment*.

I en aquestes circumstàncies es posen en funcionament *actuacions properes a la pulsio de mort*, com a retorn sobre un mateix, per a poder (psi)cicatritzar les ferides. I, és encara més greu, en el cas en què s'ha produït un atac al cos (marcar per a sotmetre, per a convertir-se en amo i exercir domini, com en el cas dels retinguts en camps de concentració i d'extermini).

I tot aquest horror es transmet (Seguint Renè Kaës)

Quan no hi ha elaboració ni representació de la violència patida, es produeix una ruptura i una pèrdua de transmissió de la història familiar i social, i l'horror s'inscriu, com un excés innombrable, en el psiquisme dels pares, en el cos, i en les generacions següents.

Això porta a una *pertorbació de les funcions parentals*, especialment en el cas de les *dones*. Hem pogut trobar poques mares. Entre les dones que varen patir tortures, exili i maltractament continuat, moltes varem esperar anys per a ser-ho. També hem trobat molts *homes* que, havent participat a la Guerra, han silenciats i clausurat la seva història. Així com situacions de pares desapareguts. D'altres violents, cap cot i vençuts, amb greus dificultats per a la transmissió simbòlica

Aquesta observació ens ha permès reflexionar sobre les dificultats que apareixen en aquestes circumstàncies:

- Com pot una mare en aquesta situació tenir confiança en la seva capacitat de protegir el seu fill del perill?
- Com podrà acollir i transformar les angoixes de mort projectades pel seu fill?
- Com es pot fer de mare si ella mateixa, ferida, està ocupada en curar-se o consolar a familiars maltractats?
- Com un home, sovint feble i ferit en el seu narcisisme pot sostenir la seva funció?

Així podem veure, com sovint el nen amb el seu fràgil aparell psíquic s'ha hagut de fer càrrec de l'excés de patiment que la mare no podia assumir, generant l'aparició de símptomes i d'inhibicions més o menys invalidants.

Podríem formular, la hipòtesi que els traumatismes patits en les catàstrofes socials destrueixen la confiança i, encara pitjor, transformen a las víctimes en estrangeres d'una història de la qual no poden apropiarse (el cas Aniol, per exemple).

Podem observar, el sentiment de *desemparament* de molts ciutadans. Quan un ciutadà no se sent emparat; redueix l'espai dels vincles i de la socialització a la mínima expressió; el desemparament anul·la el subjecte desitjant, en el sentit que l'Estat el desconeix com a ciutadà i transforma el vincle que hauria de mantenir amb la llei, tot transformant-lo en el d'amo i esclau; el desemparament porta a desarticular els eixos de la pertinença social, es desorganitzen els vincles o s'incrementa una cohesió defensiva, i *els vincles de referència es perden* (immigració, exili).

Tot això condueix al ciutadà a un cul de sac, on no hi ha cap altra qüestió que reconèixer que allò que *està en perill és la vida*.

El porta a transformar el sentiment de culpa (pel fet de ser vençuts) en culpa social i, per tant, *la pròpia història es reorganitza al voltant del nucli traumàtic*, com dèiem abans.

I això, perquè el discurs autoritari adopta una lògica basada en hipòtesis falses i es recolza en valors perversos.

L'extrem patiment fa també *impossible trobar una representació mental de l'objecte protector indispensable*.

I això porta al subjecte a creure que...
Compartir és equivalent a perill.

A nivell de la història col·lectiva, segons Maren Viñar, es constitueix *una no-resposta en el silenci de l'altre*, afirmant la desmentida que destrueix els nexes de sentit i en el seu lloc hi *deixa un forat*. *El silenci opera com a desconeixement creant un no-lloc (non-arrivé)*.

Desafiar, doncs, la desmentida del terror implica un camí complicat, llarg, que passa per l'experiència psíquica de soledat, i d'exclusió. Donar compte de l'experiència de tortura i de genocidi, significa obrir claustrats, trencar silencis, allò no dit, les paraules ofegades i clausurades en la impossibilitat de ser dites per la víctima.

I si el que trobem és negació, hi haurà... dificultats per elaborar *el dol*. El dol en condicions normals es desenvolupa a partir d'un saber permès i facilitat des d'allò social, però aquells dols que tenen a veure amb la violència estan obstaculitzats, obturats i s'han de desenvolupar sota el pes d'un saber distorsionat, imposat pel poder que ha arribat a impregnar, fins i tot, en alguns casos, als professionals de la salut mental.

Justament la distorsió permanent de la informació, apunta a ocultar la intenció primordial de produir ignorància, prohibint el saber. L'acatament de certes consignes alienants del poder aconsegueix en alguns casos una detenció

del procés de dol o un processament fals, basat en la mentida.

Qui va patir l'horror cal que faci el difícil camí de tornar narrable la seva experiència per diferents camins: testimoni, teràpia, sublimació en definitiva, perquè quan pot ser traduïda a relat, i supera la queixa i el plor, es pot confiar en què quelcom de la transmissió entre generacions es recuperarà.

Només llavors la memòria col·lectiva, la història caldrà que cerqui el sentit per protegir contra el ressorgiment de l'horror, contra la repetició i el silenci de mort, i per oferir el recolzament necessari per dir en paraules prestades alguna cosa de la seva veritat a condició que no sigui falsificada per un discurs o un pacte denegatori.

El que ens importa, doncs, és reconèixer, en la patologia actual emergent, les seves arrels o fonts en *l'encryptament* (Torok) del trauma històric, *reconeixement* que no és habitual ni freqüent. El drama semblaria culminar allà en el traumatisme, i ben al contrari, pensem que hi comença.

Amb criteris clínics psicoanalítics és legítim pensar que és en aquest moment quan es pot iniciar un treball de resignificació.

Anna Miñarro

Tel. 93 456 15 10
annaminy@copc.es

Teresa Morandi

Tel. 93 212 07 64
12450cgs@comb.es

Bibliografia

ABRAHAM, NICOLÁS i TOROK, MARIA (1978). *L'écorce et le noyau*. París. (Traducció al castellà: Buenos Aires: Amorrortu Ediciones, 2005. 1ª edició.)

AULAGNIER, PIERA (1971). *El sentido perdido*. Buenos Aires.

BENGUEREL, XAVIER. *Els vençuts*. Edicions de 1984.

EDELMAN, L. i KORDON, D. «Trauma y duelo. Conflicto y elaboración» a *La impunidad. Una perspectiva psicosocial y clínica*. Buenos Aires: Ed. Sudamericana, 1995.

FAIMBERG H. «El telescopaje [encaje] de las generaciones (Acerca de la genealogía de ciertas identificaciones)». *Transmisión de la vida psíquica entre generaciones*, pp. 13-26. Buenos Aires: Amorrortu Editores, 1996.

FREUD, S. *Introducción al simposio sobre las neurosis de guerra*. Obras Completas (OC). Madrid: Biblioteca Nueva, 4ª Edición, 1981.

— *Inhibición, síntoma y angustia* (OC).

— *Duelo y melancolía* (OC)

— *Recuerdo, repetición y elaboración* (OC)

GALENDE, E. *Historia y Repetición*. Paidós, 1992

KAËS R. «El sujeto y la herencia». *Transmisión de la vida psíquica entre generaciones*, pp. 13-26. Buenos Aires: Amorrortu Editores, 1996.

KRISTEVA, JULIA (1986). *La tortura y el dolor*. Amorrortu.

LACAN, J. *Libros 7; 10; 11; 23*. Paidós.

LAPLANCHE J; PONTALIS J.B. *Diccionario de psicoanálisis*. Santiago de Chile: Empresa Editora Nacional Quimantú Limitada, 1ª Edición, 1972.

LEVI, PRIMO (1986). *Els enfonsats i els salvats*. El Balancí.

NACHIN C. «Del Símbolo Psicoanalítico en la neurosis, la cripta y el fantasma». *El psiquismo ante la prueba de las generaciones. Clínica del fantasma*, pp. 63-93. Buenos Aires: Amorrortu Editores, 1997.

PUGET, J. *Violencia de Estado y Psicoanálisis*. Ed. Nueva Visión.

ROUSSEAU, CÉCILE (2003). «L'horreur et l'humanité». Revista *Frontières, Printemps*, 2003. Pp. 60-63.

— «Diving into complexity: John Sigals work on the long-term consequences of the Holocaust». *A Clinical Child Psychology and Psychiatry*. London 2005. Vol. 10(2): 262-265.

TISSERON S. «El psicoanálisis ante la prueba de las generaciones». *El psiquismo ante la prueba de las generaciones. Clínica del fantasma*, pp. 11-33. Buenos Aires: Amorrortu Editores, 1997.

VIÑAR, MAREN Y MARCELO. *Fracturas de Memoria*. Publicado en Internet.